

IZSELJEVANJE IZ FURLANIJE JULIJSKE KRAJINE V BELGIJO

Francesco Micelli

Uvod

Izseljevanje Furlanov v Belgijo doslej ni pritegnilo pozornosti furlanskih raziskovalcev zgodovine tega območja. Edina pomembnejša študija tako ostaja raziskava, opravljena leta 1980 pod vodstvom Guglielma Pitzalisa, v zvezi z izseljenci, ki so se vrnil v Nadiške doline, in z njihovimi pljučnimi obolenji, predvsem s silikozo. O razlogih za to zamudo bi bilo na tem mestu nesmiselno razpravljati, pomembneje je, da se v prihodnosti to spremeni, da se oblikujejo nove smernice raziskovanja, ki bo na primer pojasnilo, kakšno je današnje življenje pomembne italijanske manjšine, ki živi na območju Charleroi. Organizirano izseljevanje iz držav in samostojno izseljevanje, vključevanje v družbeno okolje in delo v rudnikih, narodna zavest in kozmopolitska naravnost so – po našem mnenju – vprašanja, ki jih je treba osvetliti v prihodnje. Načini novačenja delavcev, pogodbene klavzule, zelo težki pogoji dela, tveganja naših izseljencev so namreč vsaj v grobem že poznani. Treba pa je natančneje in bolj celovito opisati življenje izseljenca v vseh njegovih vidikih in zajeti obdobje, ki presega leta, prebita v rudniku. Razlogi, zaradi katerih so mnogi ostali v državi, v katero so se izselili v iskanju zaposlitve, niso le ekonomski, tokovi preseljevanja iz in v Italijo pa še niso povsem usahnili. Glede na te okoliščine je treba k obravnavi navedenih vprašanj pristopiti širše, preseči meje deželne ali državne pripadnosti izseljencev. Le pristop, ki hkrati priznava kozmopolitsko, evropsko, italijansko in furlansko identiteto, lahko raziskavi prepreči, da ne postane le še en spomenik, kakršen je tisti (čeprav njegovega pomena nikakor nočemo omalovaževati), ki so ga v kraju Mancinelle postavili italijanskim rudarjem, umrlim v rudniku, in ji po drugi strani omogoči razumeti občutja novejših generacij. Gradivo in pričevanja je treba zbrati tako v Belgiji kot v Italiji,

prisluhniti je treba zgodbam o življenju v Belgiji, o odhodih in povratkih, o povojnem obdobju in o razlogih za nadaljnje odločitve. Pretirano osredotočanje na posameznike lahko privede – kot se je že zgodilo – do zapiranja namesto do odpiranja obzorij, medtem ko bi sistemsko preučevanje izseljenskih skupin, njihovih hrepenenj in pričakovanj lahko bolje pojasnilo kompleksnost tega pojava.

1. Gradbeni delavci in rudarji: izseljevanje po prvi svetovni vojni

Po prvi svetovni vojni se začne nov val izseljevanja v Belgijo. Razdejana dežela potrebuje za svojo obnovo veliko dodatne delovne sile. Preživeli Belgijci, dobro sindikalno organizirani (predvsem na Valonskem), zavračajo nevarna, težka ali slabo plačana dela. Med domačim prebivalstvom je na primer težko najti delavce za delo v podzemnih rudnikih premoga, na gradbiščih ali v kamnolomih. Zato začnejo belgijske oblasti sistematično iskati tujo delovno silo. Italijani, predvsem tisti iz severnih predelov, se rade volje odzovejo na njihova povabila. Tako prispe v Belgijo v začetku dvajsetih let približno 20.000 Italijanov: skupnost, ki leta 1910 ne dosega niti 4.500 oseb, šteje v avgustu 1924 približno 23.000 oseb. Količinski porast italijanskih izseljenskih tokov v tem času pogojuje drugačna dinamika. Medtem ko je bilo v preteklosti za selitve Italijanov v Belgijo značilno, da so se zanje samostojno odločali in si jih načrtovali posamezniki, pa jih skušajo po prvi svetovni vojni organizirati in voditi italijanske in belgijske oblasti. Belgijski delodajalci so navadno prek združenja *Opera Bonomelli*, ki je imelo sedež v Bruslju in Milanu, posredovali povpraševanja po delavcih italijanskim uradom za emigracijo. Tudi Pokrajinski urad za delo v Vidmu, ustanovljen leta 1908, je aktivno izvajal kampanjo za zaposlovanje v tujini. Leta 1923 je bila objavljena brošura o dejavnosti urada v letih 1922-1923 (ukinjen je bil 30. junija 1923) in ob tej priložnosti je Pokrajinski urad za delo opozoril, da »je bil najbolj zaželen delovni trg v celem letu [1922] Francija, temu pa je sledil belgijski trg. Prav v zvezi z napotitvijo naših delavcev v te državi je bil naš

urad najbolj dejaven in uspešen. Pri tem mu je bil v veliko podporo Glavni kraljevi komisariat za emigracijo (*Regio Commissariato Generale dell'Emigrazione*), v sodelovanju s katerim je naš Pokrajinski urad za delo ob številnih priložnostih posredoval pri kolektivnih napotitvah delavcev iz Videmske pokrajine v tujino«. Leta 1922, ko je prejel povpraševanja za 8.306 delavcev, je urad uspel v tujino napotiti 4.843 oseb, to je 3.411 delavcev več kot v letu 1921. Tega leta je Pokrajinski urad objavil tudi brošuro, namenjeno odhajajočim, ki je vsebovala posebna opozorila za delavce, ki se odpravljajo v Belgijo (*Avvertenze speciali per gli emigranti che si recano in Belgio*), kar dokazuje velik pomen, ki ga je imel belgijski delovni trg za Furlane.¹ Sekretariat za emigracijo v Pordenonu prav tako potrjuje, da je v letu 1922 prejel približno 3.223 ponudb za delo v tujini: »Velik del ponudb nam je posredoval *Bourse Officielle du Travail* iz Bruslja, druge pa smo prejeli od *Bourses Libres* belgijskih krščanskih sindikatov, ki imajo svoje podružnične urade za zaposlovanje v glavnih središčih. V stiku smo bili s kar 145 francoskimi podjetji in s številnimi njihovimi podružnicami ter z matičnimi združenji belgijskih rudnikov. V veliko pomoč so nam bili sekretariati častivrednega združenja *Opera Bonomelli*, zlasti tisti v Parizu in Grenoblu,« medtem ko »nam je nezanemarljivo podporo zagotavljal tudi belgijski konzul v Benetkah, spoštovan italijanski državljani«. Sekretariat v Pordenonu poudarja, da so se nekateri od kvalificiranih delavcev, napotenih v Belgijo, preselili »bodisi zato, ker niso znali jezika, bodisi zaradi boljšega zaslužka, iz Belgije v Francijo, od koder so prihajale zanje privlačne vesti o celo 12-urnem delavniku, s čimer so ogrozili red in organizacijo«.²

Belgijske družbe, ki so upravljale premogovnike in železarne, so tudi same pošiljale svoje predstavnike na beneško in furlansko podeželje, da bi tu nanovačili kar največje število delavcev. K tistim, ki so se na lastno pest in brez predhodne pogodbe odpravili v Belgijo v upanju, da bodo tam našli delo,

¹ Prim. Ufficio Provinciale del Lavoro di Udine: *L'attività svolta negli anni 1922-1923 fino alla soppressione dell'Ufficio (30 giugno 1923)*. Udine: Arti Grafiche Cooperative Friulane, 1923.

² Prim. Segretariato di Emigrazione di Pordenone (Ufficio intermandamentale di collocamento): *Relazione del 1922*. Pordenone: Arti Grafiche già F.lli Gatti, 1923, str. 5-6.

je torej treba prišteti vse, ki so tja odpotovali v organizaciji *Fédération charbonnière de Belgique (Fédéchar)*, ta je namreč leta 1922 podpisala dogovor z italijanskimi oblastmi. Naslednje leto je *Société Civile des Charbonnages du Bois du Luc* (Houdeng-Aimeries na Valonskem) zaprosila Sekretariat za emigracijo v Vidmu, naj posreduje pri iskanju delavcev, ki jih potrebuje za svoje premogovnike. V pismu, ki ga je direktor belgijske družbe poslal duhovniku don Luigiju Ridolfiju 23. marca 1923, je Monsieur Léon André naštel pogodbene pogoje in ugodnosti, ki bi jih bili deležni rudarji:

1. Le logement et la nourriture dans ses phalanstères aux prix actuels de 7,50 francs par jour;
2. a travail égal, des salaires absolument équivalents à ceux des ouvriers belges. Ces salaires sont actuellement de 28 à 34 francs belges par jour pour ouvriers à la pierre, 30 à 35 francs belges pour ouvriers au charbon. Il n'y a pas de travail à la surface;
3. du travail dans ses chantiers souterrains pour plusieurs années;
4. les frais de rapatriement ne dépassant pas 100 francs belges pour autant que la récupération de cette somme ait été faite moyennant une retenue de 5 francs belges par semaine sur le salaire du second nommé;
5. l'assurance contre les accidents, et les soins médicaux au même titre que les ouvriers belges et suivant la législation belge à ce sujet.

Direktor *Société Civile des Charbonnages du Bois du Luc*, ki je k temu dodal, da »l'ouvrier engagé doit être âgé de 45 ans maximum et de bonne constitution«, pa s svojimi predlogi ni uspel prepričati furlanskega duhovnika, saj je ta ponudbo zavrnil, ker je menil, da so pogoji preveč neugodni. Léon André ni skrival, da je nad zahtevami don Ridolfija razočaran. 22. maja je pisal Josephu Goorissensu, ki je po naročilu belgijske družbe novačil tujo delovno silo:

Les prétentions de l'Abbé Rudolfi [Ridolfi] son excessives, et nous ne pouvons nous engager à payer les salaires maximun à des ouvriers se prétendant qualifiés alors qu'ils ne le sont pas. C'est à nous à les classer et à les payer suivant leurs capacités et dans le mêmes conditions que les belges. Les départs sont motivés par la question de salaire et de traitement. Ces gens sont d'une exigence sans pareille pour la nourriture; ils n'en ont jamais assez, mais ils n'entendent pas payer en proportion. Les Hollandais sont beaucoup plus raisonnables et, pour ce que nous avons pour les juger, il donnent plus de satisfaction; aussi nous les préférons aux Italiens. Si possible, veuillez donc en augmenter le nombre; nous avons place pour loger 150 hommes encore.³

Težki delovni pogoji pa italijanskih in furlanskih delavcev niso odvrnili od tega, da se ne bi polnoštevilno odpravili iskati delo v belgijskih rudnikih. Duhovnik Luigi Ridolfi je ugotavljal, da so po vojni vsi želeli v Francijo in da so tja vodile vse poti: »Belgija in Luksemburg sta bili samo prehodni državi, od koder so delavci odhajali v Francijo. Na stotine izseljencev je odpotovalo v mali Luksemburg in na tisoče se jih je prijavilo za delo v belgijskih *charbonnages*«. ⁴ V Winterslagu, v belgijski pokrajini Limburg, živi skupina furlanskih rudarjev. Primo Vittorelli, rojen junija 1928 v Winterslagu, se spominja, da je njegov oče prispel v Belgijo novembra 1922 »in ni bil med prvimi, ki so prišli sem. Na tem območju je že živelo nekaj italijanskih izseljencev, predvsem Furlanov«. Dodaja še: »Moj oče ni želel ostati v Italiji med fašističnim režimom, imel je drugačna prepričanja in je zato odpotoval v Belgijo. A tudi tu je naletel na sovraštvo. Seveda je kasneje med rudarji pridobil prijatelje. Delal je v več rudnikih, v Winterslagu, Waterscheiu itd.

³ Prim. ... *per un sacco di carbone ... pour un sac de charbon ... voor een zak kolen ...* . Maria Laura Franciosi (ur.). Druga izdaja. Liège: Associazioni Cristiane Lavoratori Internazionali, 1997, str. 26-27.

⁴ Prim. Segretariato del Popolo di Udine: *L'emigrante friulano*. Udine: Arti Grafiche Cooperative Friulane, 1926, str. 16-17.

Upokojil se je po dvajsetih letih rudarskega dela«. ⁵ Leta 1922 so na primer v Belgijo odpotovali tudi kmetje Luigi Zorzit, rojen 1877, iz kraja Azzano Decimo; Giuseppe Covre, rojen v kraju Sacile 19. decembra 1890; Giovanni Masutti, rojen 1887, iz kraja Caneva; Angelo Viel, rojen v kraju Caneva 15. avgusta 1881; Luigi Santin, rojen 1898, prav tako iz kraja Caneva in Domenico Poletto, rojen v kraju Caneva 12. aprila 1899.

Med letoma 1922 in 1930 so v Belgiji zabeležili 39.507 prihodov, povprečno 4.930 oseb na leto. Izmed teh se jih je približno 72 % nastanilo v pokrajinah Hainaut in Liège. V tem obdobju se jih od 10 do 15 tisoč odloči tudi za pot v nasprotni smeri – iz Belgije v Italijo. Leta 1922 je bila v časopisu »*La Nation Belge*« objavljena fotografija prihoda 235 bodočih rudarjev na postajo *Gare du Midi*, ki so prišli v državo, da bi se zaposlili na območju Charleroi. Odpotovali so iz Verone, prihajali pa so iz Benečije, Tridentinskega in Furlanije: šlo je za delavce, ki so pred tem sodelovali pri gradnji tunelov v Alpah ali delali v francoskih rudnikih, ali ki niso uspeli najti zaposlitve v nemških ali avstrijskih rudnikih. ⁶ V dvajsetih in tridesetih letih je bila med izseljenci skupina Furlanov in delavcev iz severne Italije najštevilčnejša. Leta 1925, na primer, je bilo izmed 129 italijanskih izseljencev kar 44 iz Furlanije in Benečije, 18 iz Tridentinskega, po 17 iz Toskane in Lombardije, 12 iz Emilije in 5 iz Piemonta. V industrijsko razviti občini Monceaux-sur-Sambre, nedaleč od Charleroi, je bilo izmed 1.363 izseljencev, zabeleženih med letoma 1922 in 1929, skoraj 70 % iz Furlanije in 13 % iz Benečije. Večina Furlanov je prihajala iz občine Valcellina, predvsem iz kraja Montereale.

Pred letom 1939 je bil delež italijanskih delavcev v rudnikih sicer nezanemarljiv, vendar ne izjemno velik: marca 1932, na primer, je bilo po podatkih belgijskih rudnikov tu zaposlenih 5.524 Italijanov. Marca 1932 je četrtnina Italijanov od skupaj 127 delavcev, ki so se vrnil v domovino po bivanju v Belgiji, potrdila, da so delali kot rudarji. Ta odstotek se je zviševal v

⁵ Prim. ... *per un sacco di carbone...* . Maria Laura Franciosi (ur.). Navedeno zgoraj, str. 75-76.

⁶ Prim. Jean-Louis Delaet: *Les Belges ne veulent plus descendre. Recours à la main-d'œuvre italienne de 1922 à 1946. V: Italiens de Wallonie.* Jeanne Vercheval-Vervoort – Jean-Louis Delaet (ur.). Charleroi: Archives de Wallonie, 1996, str. 19.

naslednjih letih in skokovito narasel po drugi svetovni vojni. Italijanski in predvsem furlanski izseljenci so se torej množično zaposlovali v premogovnikih in rudnikih, številni pa so bili tudi delavci v gradbeništvu, cementarnah, koksarnah, železarnah (plavži), mnogi so sodelovali pri izgradnji železniških prog. Delovne razmere so bile pogosto izjemno težke, poleg tega se je tuje delavce še posebej izkoriščalo, njihov položaj je bil slabši in neenakopraven glede na položaj domače delovne sile. Italijanski časopisi, zlasti komunistično usmerjeni, so opozarjali, da so italijanski delavci tudi slabše plačani od belgijskih in da delodajalci pogosto kršijo 8-urni delovnik. V železarni *Providence* v Marchienne-au-Pont, v kateri so delali številni Furlani iz občine Montereale Valcellina, je bil »osem-urni delovnik tako rekoč ukinjen«, tistim, ki niso pristali na nadure, je grozil odpust.⁷ Tudi nesreče pri delu so bile pogoste, saj so delodajalci zanemarjali izvajanje kakršnih koli varnostnih ukrepov.

Preglednica 1 – Prihodi in odhodi italijanskih izseljencev v Belgijo ter razlika med temi (1919-1939)

	Prihodi	Odhodi	Razlika
1919	473	253	220
1920	997	465	532
1921	612	170	442
1922	2.178	523	1.655
1923	3.523	1.132	2.391
1924	7.505	1.602	5.903
1925	5.432	2.098	3.334
1926	3.905	1.776	2.129
1927	2.809	1.180	1.629
1928	2.965	969	1.996
1929	4.973	1.296	3.677
1930	6.217	1.306	4.911
1931	3.884	1.276	2.608

⁷ Prim. »Drapeau rouge. Bandiera rossa«, 16.-17. avgust 1925.

1932	1.670	1.512	158
1933	1.051	894	157
1934	952	993	-41
1935	494	609	-115
1936	408	583	-175
1937	548	329	219
1938	500	314	186
1939	238	519	-281

Vir: Institut National de Statistiques

Decembra 1934 je bil izdan kraljevi odlok, v katerem je bil določen najvišji odstotni delež tujih delavcev po posameznih panogah. Odločba je sprožila proteste, organizirane so bile stavke. Za Italijane pa odlok ni bil tako pomemben, saj sta le nekaj dni po njegovi izdaji italijanska in belgijska vlada začeli pogajanja v zvezi s trženjem premoga. 25. junija 1935 sta podpisali sporazum; belgijska vlada se je obvezala, da bo v svojih rudnikih zagotovila delo 4.700 Italijanom, italijanska pa, da bo v zameno odkupila milijon ton belgijskega premoga. Po drugi strani so se s tem možnosti italijanskih delavcev, da bodo dobili zaposlitev še v kakšni drugi panogi, močno zmanjšale.

2. Obdobje po drugi svetovni vojni in rudarji

Ob izbruhu druge svetovne vojne je bilo v Belgiji približno 30.000 Italijanov. Dvajset let kasneje, ob popisu prebivalstva leta 1961, je število oseb italijanske narodnosti naraslo za skoraj desetkrat: za državo z manj kot deset milijoni prebivalcev predstavlja 300.000 Italijanov ogromen delež. Ta številka je posledica migracijskih tokov, ki so se začeli zgrinjati v Belgijo že pred koncem vojne.

20. junija 1946 sta italijanska in belgijska vlada podpisali prvi dvostranski emigracijski sporazum. Italija se je obvezala, da bo v belgijske rudnike napotila 50 tisoč delavcev, in sicer po 2.000 na teden. Belgija pa naj bi Italiji

zagotavljala do 200 kilogramov premoga na dan za vsakega izseljenca. Začela se je »deportacija« mlajših moških, starih največ do 35 let in dobrega zdravja, v rudnike, ki medtem niso bili prenovljeni in posodobljeni, da bi tako Italiji omogočili nakup energijskega vira in da bi umirili naraščanje brezposelnosti ter socialne napetosti. Anne Monelli opozarja, da se je pri novačenju italijanskih delavcev dajalo prednost tistim, ki jih je priporočila katoliška cerkev, torej kristjanom, za katere je veljalo prepričanje, da jih je »laže podrediti in da so manj zahtevni«. Dodaja še:

Od podpisu sporazuma leta 1946 se je belgijski katoliški sindikat Csc (*Confédération des Syndicats Chrétiens*) povezal z italijanskim katoliškim delavskim združenjem/Acli, da bi organiziral nove prihode. Leta 1947 sta ti dve organizaciji podpisali dogovor s ciljem »preprečiti, da bi se italijanski izseljenci povezali s tujimi sindikalnimi organizacijami«. Patronati Acli in italijanski misijonarji so bili tako edini, ki jih je belgijski patronat pooblastil za sprejem italijanskih rudarjev v Belgiji. Leta 1947 je začel izhajati izrazito protikomunistično usmerjen katoliški tednik *Sole d'Italia*, ki so ga financirali Acli, belgijski katoliški sindikat, belgijska in italijanska država in podporniki, ki so dojeli, da je to politično modra poteza [...]. V Belgijo je bilo napotenih približno trideset italijanskih misijonarjev, da bi izseljence »uokvirili« v italijanskih župnijah, ločenih od belgijskih, v tesnem sodelovanju z italijansko diplomacijo v Belgiji in krščanskimi demokrati.⁸

Med najdejavnimi in gorečimi verskimi delavci italijanske skupnosti je treba omeniti duhovnika misijonarja skalabrinskega reda Giacoma Sartorija.

⁸ Prim. Anne Morelli: *Gli italiani del Belgio. Storia e storie di due secoli di migrazioni*. Foligno: Editoriale Umbra – Museo Regionale dell'Emigrazione »Pietro Conti«, 2004, str. 119-120. O nastanku in dejavnosti delovanja v Belgiji združenja Associazione italiana lavoratori italiani (Acli) prim. Antonio Rubattu: *La baracca. 50 anni di Acli in Belgio*. Bruxelles: Editrice Acli Belgio, 2005.

Rojen je bil v kraju Possagno 17. aprila 1922, v duhovnika pa je bil posvečen julija 1945. Oče Sartori si je srčno želel v misijon in tako je bil napoten v Belgio, v La Louvière, Maurage in nato v Marchienne-au-Pont, kjer je zgradil prvo italijansko cerkev v Belgiji, posvečeno sveti Mariji Goretti. S svojimi prispevki je dejavno sodeloval pri časopisu za izseljence *Sole d'Italia*, bil je državni asistent v Belgiji združenj Acli od leta 1956 do leta 1961, ko zapusti Belgijo in svoje poslanstvo nadaljuje v Franciji, sprva v kraju Hayange v departmaju Moselle in nato v Parizu, kjer umre 22. marca 1967.⁹

Preglednica 2 – Prihodi in odhodi italijanskih izseljencev v Belgijo ter razlika med temi (1946-1971)

	Prihodi	Odhodi	Razlika
1946	19.959		
1947	39.310		
1948	49.677	13.141	36.536
1949	9.269	15.254	-5.985
1950	7.093	11.384	-4.291
1951	38.284	11.200	27.084
1952	29.143	13.168	15.975
1953	14.513	12.445	2.068
1954	9.576	11.353	-1.777
1955	22.978	10.141	12.837
1956	20.721	9.660	11.061
1957	21.903	9.376	12.527
1958	12.111	10.533	1.578
1959	6.204	10.264	-4.060
1960	5.604	10.024	-4.420
1961	6.157	8.953	-2.796
1962	8.745	7.216	1.529

⁹ Duhovnik Giacomo Sartori in njegovo delo je podrobneje opisano v: *Giacomo Sartori. La lanterna magica di Astarotte. Fatti di emigrazione ed altro visti da un arguto osservatore e giornalista*. Abramo Seghetto (ur.). Cremona: l'emigrato, 2001.

1963	9.452	7.214	2.238
1964	11.373	6.958	4.415
1965	15.087	5.460	9.627
1966	12.426	6.629	5.797
1967	8.683	6.433	2.250
1968	8.148	6.591	1.557
1969	8.918	6.164	2.754
1970	10.496	7.718	2.778
1971	10.931	6.334	4.597

Vir: Institut National de Statistiques

Med letoma 1946 in 1957 se je v Belgijo preselilo 140.469 delavcev in 46.364 njihovih družinskih članov. Največje število izseljencev je prispevala dežela Abruzzo, sledi ji Benečija, nato Puglia in Sicilija. Izmed pokrajin pa v tem smislu prednjači Videmska, ki ji sledita pokrajini Lecce in Chieti. Kar zadeva Furlanijo so delavci odhajali predvsem iz območja Nadiških dolin (Dreka, Grmek, Podbonesec, Sv. Lenart, Špeter Slovenov, Sovodnje, Srednje) in iz Terske doline (Čenta, Bardo, Tipana).

Bodoči rudarji iz cele Italije so se zbirali v treh podzemnih etažah železniške postaje v Milanu, od koder so po zdravstvenem pregledu odpotovali v Belgijo. Po potovanju, dolgem tudi do 52 ur, so prispeli v rudarski bazen Charlerioia ali Limburga. Pogoji dela so bili težki, kakovost prebivališč (*kantin*) na najnižji ravni: rudarji so bili nastanjeni v lesenih ali pločevinastih barakah, opremljenih z lončeno pečjo, kovinskimi omarami in pogradi, v katerih so pred tem prebivali ruski in nemški vojni ujetniki. O »ugodnih« nastanitvah, opremljenih in po ugodni ceni, predvidenih v pogodbah, ni bilo ne duha ne sluha. Delavci so morali brez predhodnega usposabljanja poprijeti za delo, uvajalnega obdobja namreč pogodbe sprva niso predvidevale, uvedeno je bilo šele leta 1952.

Preglednica 3 – Rudarji v Belgiji med letoma 1945 in 1971

	Skupaj	Belgijci	Italijani	Drugi tujci	Odstotek Italijanov
1945	115.513	58.652	1.729	55.132	1%
1946	118.671	54.567	18.030	46.074	15%
1947	114.334	54.188	28.241	31.905	25%
1948	128.454	56.202	40.948	31.304	32%
1949	116.318	57.803	33.232	25.283	29%
1950	108.677	55.889	28.996	23.792	27%
1951	119.770	52.081	47.553	20.136	40%
1952	119.578	51.963	48.598	19.017	41%
1953	115.224	53.008	43.120	19.096	37%
1954	109.766	53.701	38.293	17.772	35%
1955	114.452	49.917	45.646	18.889	40%
1956	107.099	46.281	42.150	18.668	39%
1957	115.889	45.498	43.995	26.396	38%
1958	105.588	44.284	39.989	21.315	38%
1959	90.934	39.163	34.140	17.631	38%
1960	77.333	34.106	28.545	14.682	37%
1961	66.459	29.833	23.986	12.640	36%
1962	64.097	27.255	21.100	15.742	33%
1963	64.327	27.892	18.166	21.269	28%
1964	65.646	23.423	15.601	26.622	24%
1965	57.467	20.073	13.909	23.485	24%
1966	47.503	17.327	11.968	18.208	25%
1967	42.067	16.100	10.492	15.475	25%
1968	37.114	14.678	8.790	13.646	24%
1969	30.875	12.900	7.023	10.942	23%
1970	27.720	11.550	5.726	10.444	21%
1971	26.098	10.659	4.804	10.644	18%

Vir: Jeanne Vercheval-Vervoort – Jean-Louis Delaet (urednik), *Italiens de Wallonie*.

Navedeno zgoraj, str. 239.

Za novopečene rudarje je bil spust v rudniške jaške travmatično doživetje. Kljub temu so se v Belgijo še naprej valili konvoji s tisočimi italijanskimi

izseljenci, ki v večini primerov niso bili seznanjeni s tveganji dela v rudniku, z nevarnostmi za njihovo zdravje, za njihova pljuča. *Visoka delovna storilnost* rudarjev (tako so belgijske oblasti pohvalno označevale naše rojake) je terjala visok človeški davek, ki so ga plačevali naši delavci: poleg italijanskih žrtev, ki so jih zahtevali belgijski rudniki, je treba spomniti še na približno 7.300 invalidskih upokojitev in skoraj enako število upokojitev zaradi poškodb pri delu; na 1.500 invalidov, ki prejemajo nadomestilo iz vzajemnih skladov, ker niso dopolnili polne delovne dobe; na 220 duševnih bolnikov, od katerih jih je nekaj hospitaliziranih v psihiatričnih ustanovah, nekaj pospremljenih nazaj v Italijo; in nenazadnje še na ne natančno določeno, a nezanemarljivo število obolelih za silikozo, ki je bila v Belgiji šele leta 1964 priznana kot poklicna bolezen. Seznam žrtev zaradi porušitev in eksplozij v jaških – predvsem v rudnikih na Valonskem, nevarnejših od flamskih, ker so bili starejši, saj se je tam izkop opravljal že stoletja, dotrajanih in slabše opremljenih, neustrezno podprtih in utrjenih, čemur je botroval tudi padec cene premoga na svetovnih trgih v letih 1957/1958, saj je ta prispeval k dodatnemu zmanjševanju stroškov za vzdrževanje rudnikov – je bolj podoben vojnemu poročilu kot popisu nesreč pri delu. Med letoma 1946 in 1961 je v rudnikih izgubilo življenje 820 Italijanov, če upoštevamo še žrtve tragedije, ki se je zgodila 8. avgusta 1956 v kraju Bois du Cazier (Marcinelle) in ki je zahtevala 262 življenj predvsem italijanskih rudarjev (136). »Sama trupla,« je po petnajstih dneh iskanja in mučnega čakanja na novice izjavil italijanski pripadnik reševalne ekipe. Med mrtvimi je bilo sedem Furlanov: Ferruccio Pegorer, rojen v kraju Azzano Decimo 8. januarja 1930; Pietro Basso, rojen v kraju Fiume Veneto 25. septembra 1925; Lorenzo De Santis, rojen v kraju Flaibano 27. septembra 1927; Ciro Natale Piccoli, rojen v kraju Povoletto 20. decembra 1919; Ruggero Castellani, rojen v kraju Ronchis 8. marca 1915; Armando Zanelli, rojen v kraju San Giorgio di Nogaro 20. marca 1921, in Mario Buiatti, rojen v Vidmu 30. novembra 1925.¹⁰ Sodni postopek, ki je sledil tej katastrofi, ni

¹⁰ Popoln seznam umrlih je naveden v: Paola Cecchini: *fumo nero. Martinelle 1956–2006*. Jesi: Regione Marche –

razjasnil, kdo bi moral odgovarjati za nesrečo.¹¹ »Gospodarji premogovniške industrije in belgijske oblasti so storili vse, da bi preprečili kakršno koli obsodbo,« ugotavlja Anne Morelli.¹² Vendar je na izkoriščanje delovne sile v rudnikih in na nevarne razmere v njih že nekaj let prej opozarjal furlanski rudar Gastone Lodolo iz Vidma, ki je prispel v Belgijo 19. marca 1953, da bi se zaposlil v rudniku. Kot član komunistično naravnane sindikata *Syndicat Unique* je prevzel vodenje italijanskih delavcev v Charleroiu in postal tudi član vodstvenega odbora mestnih sindikatov. Potem ko se je večkrat pritožil zaradi pomanjkljivih varstvenih ukrepov v belgijskih rudnikih, je bil 19. marca 1953 na ukaz ministrstva za pravosodje izgnan iz države. Italijansko konzularno predstavništvo v Belgiji ni posredovalo zoper ta ukrep. Gastone Lodolo je v članku za časopis *L'Unità* 25. avgusta 1956 zapisal:

Na podlagi neposrednega dela v rudniku in izkušenj ter stikov z rudarji, zaposlenimi pri drugih družbah, sem ugotovil, da vladajo v rudnikih na območju kraja Marcinelle in celotne Belgije nečloveške razmere, izkoriščanje ter sistematično kršenje najosnovnejših varnostnih pravil. Na primer: razstrelivo nameščajo navadni rudarji in ne za to posebej usposobljeni delavci; miniranje v rudniških jaških poteka, ne da bi pred tem z nevarnega območja oddaljili rudarje; delavci morajo nadaljevati z delom, tudi kadar v stropu jaška ostanejo neeksplozirani naboji; rudarski vagončki niso opremljeni z rdečimi opozorilnimi lučkami; jermeni iz gume so napeljeni po kamnitih površinah, ki se lahko vžgejo zaradi prisotnosti zelo eksplozivnega jamskega plina; naboji z eksplozivnimi sredstvi se izročajo navadnim delavcem, ki jih, glede na njihovo težo, premikajo tako, da nanje privežejo vrvi in jih nato vlečejo po tleh (tako lahko povzročijo

Servizio attività e beni culturali, sport, marchigiani nel mondo, 2006, str. 165-177.

¹¹ O sodnem postopku v zvezi s tragedijo v kraju Marcinelle glej: Marie Louise De Roeck – Julie Urbain – Paul Lootens: *Tutti cadaveri. Le procès de la catastrophe du Bois du Cazier à Marcinelle*. Bruxelles: Editions Aden, 2006.

¹² Prim. Anne Morelli: *Gli italiani del Belgio*. Navedeno zgoraj, str. 122.

iskrenje in eksplozijo); *porions* [vodje] so neprevidni pri uporabi varnostnih svetilk za zaznavanje plina; prisotne so perforacije kremenca, kar močno povečuje nevarnost silikoze; *porions* zavračajo, da bi med dvajsetminutnim odmorom za malico ustavili motorje, ki poganjajo gumijaste jermene, in druge naprave, ki povzročajo dvigovanje premogovega prahu in kamnitih delcev; *porions* rudarjem, ki prijavijo, da so zboleli, nočejo dati napotnice za obisk zdravnika; zdravniki v dispanzerjih ravnajo s poškodovanimi na nezaslišan način: tudi tiste, katerih rane so pravkar oskrbeli ali celo še krvavijo, pošljejo nazaj na delo [...]. Takšne – pri čemer sem povzel in naštel samo glavne pomanjkljivosti – so okoliščine, v katerih živijo in delajo italijanski rudarji v Belgiji. Tragedija, ki se je zgodila v kraju Marcinelle in v kateri je življenje izgubilo veliko delavcev, izmed katerih jih je osem iz Furlanije, je logična posledica sistema nečloveškega izkoriščanja. Nesreča se je pripetila letos avgusta, vendar bi lahko do nje prišlo kadar koli v preteklih letih in lahko se zgodi tudi danes v katerem koli rudniku«. ¹³

Na preživele pa preži druga velika nevarnost, ki ji le redki uidejo. Gre za silikozo, »tiho smrt«: to bolezen povzroči večletno vdihovanje prahu, imenovanega *pussiera* (mešanica ostrih delcev premoga in kamnin), ki draži pljučno tkivo in povzroči razrast veziva. Dihanje je vse bolj oteženo, bolezen pa nazadnje privede do delne ali popolne invalidnosti ter v večini primerov tudi do smrti. ¹⁴

V zvezi s tem naj opozorimo na pomemben simpozij o poklicnih boleznih, ki ga je Ado Cont, vodja oddelka Državnega zavoda za zdravstveno varstvo/INAC v Čedadu in sekretar Zveze slovenskih izseljencev Furlanije

¹³ Prim. Gastone Lodolo: *Denunciai l'inferno di Marcinelle ma fui arrestato ed espulso dal Belgio*. V: »L'Unità«, 25. avgust 1956, str. 3.

¹⁴ Prim. Daniele Rossini: *L'altra Marcinelle. Dalle grandi tragedie sul lavoro alla lunga catena di vittime della silicosi*. Bruxelles: Acli Belgio – Patronato Acli, 2006.

Julijske krajine, skupaj z mlajšim zdravnikom Socialnega centra za pljučne bolezni v Vidmu, Guglielmom Pitzalisom, organiziral septembra 1980 v Čedadu. V zborniku je Pitzalis navedel izsledke raziskave, ki je zajela tristo rudarjev iz Nadiških dolin: 159 jih je v belgijskih rudnikih obolelo za silikozo in tuberkulozo, zaradi kroničnega bronhitisa pa jih trpi 200. Pitzalis je še pojasnil, da drugih bolezni, na primer artroze zaradi vibracij in poslabšanja sluha zaradi hrupa, ki ga povzročajo udarci s kladivom ali cepinov, ni ugotavljal. Gre za pomembno raziskavo, v okviru katere so zdravstveni delavci opravili pogovore s številnimi povratniki v domovino, saj je doslej edina, ki se na sistematičen način posveča furlanskemu izseljenstvu v Belgiji. Problem silikoze je obravnavan kot družbena okoliščina, ki je prizadela in še prizadeva ne le izseljence, temveč se na splošno nanaša na varstvo zdravja na delovnem mestu, za katerega sta odgovorni tako italijanska kot belgijska vlada. IZseljenstvo in družbena zgodovina v tem primeru popolnoma sovpadata: na lokalnem primeru je bila preverjena težava, katere dimenzije so veliko obsežnejše, predvsem z današnjega stališča, ko so kritične socialne okoliščine preteklega stoletja presežene, in v luči kozmopolitske Evropske unije.¹⁵

Leta 2005 je Uprava za arhivsko gradivo/*Soprintendenza archivistica* Furlanije Julijske krajine objavila zbornik simpozija, naslovljenega *Le carte di Ippocrate. Gli archivi della sanità nel Friuli Venezia Giulia/Hipokratove listine. Zdravstveni arhivi Furlanije Julijske krajine*. Pitzalis je predstavil *L'Archivio dell'ex-dispensario provinciale di Udine. Una storia di sanità pubblica/Arhiv nekdanjega pokrajinskega dispanzerja v Vidmu. Zgodovina javnega zdravstva*. Gre za prispevek v zvezi z letnimi registri obiskov pri zdravniku furlanskih izseljencev in za izrecen poziv, naj se arhivi ohranijo in naj se nadaljuje z raziskavo, začeto pred petindvajsetimi leti. Narobe bi bilo, če bi ta predlog ponovno spregledali. Delo, ki bi ga – tudi s stroškovnega vidika – zahtevala raziskava, četudi bi obsegala le za prepis in ureditev tisočih

¹⁵ Prim. Ado Cont - Guglielmo Pitzalis: *Convegno. Indagine sulle malattie professionali*. Cividale, 1983.

vpisov, bi bilo obsežno, a njeni izsledki bi bili zelo koristni na več ravneh. Lahko bi osmislila tiste raziskave, sicer upravičene, v okviru katerih se zbirajo fotografski posnetki in neposredna pričevanja izseljencev, ki jih vodi naivno prepričanje, da so sami po sebi dovolj zgovorni.¹⁶

Življenjske zgodbe rudarjev so zadnja pričevanja obdobja, zaznamovanega s trpljenjem, a preživelega brez povzdigovanja njegovega pomena, brez poudarjanja herojstva. Njihova žrtev je ena izmed najbolj črnih strani zgodovine italijanskega izseljenstva, druga plat ekonomskega »čudeža«, druga plat MEC.

Odločitev italijanske vlade o takojšnji prekinitvi izseljevanja v Belgijo, sprejeta po smrti sedmih italijanskih rudarjev zaradi nesreče v rudniku, ki jo je 8. februarja 1956 povzročila eksplozija jamskega plina v kraju Rieu du coeur v regiji Quaregnon, in močan vtis, ki ga je v Italiji zapustila katastrofa v rudniku Marcinelle, pa izseljevanja v Belgijo ne zaustavijo povsem. Od konca leta 1956 do konca leta 1957 odide v belgijske rudnike še približno 10.000 Italijanov, in sicer iskalcev zaposlitve iz Italije in rudarjev, ki so pred tem delali v Franciji, a so jo zapustili zaradi devalvacije francoskega franka. Belgijske družbe jih zaposlijo nemudoma in brez vseh formalnosti, ki so jih določali dvostranski sporazumi, katerih izvajanje je bilo po nesrečah prekinjeno. Želja po zaposlitvi, po boljšem življenju, upanje, da je to izhod iz neznosnih razmer, v katerih so živetarili posamezniki in njihove družine, je še naprej gnalo naše rudarje, tudi kadar so se zavedali, da s tem ogrožajo svoje zdravje in življenje. Anne Morelli v zvezi s tem ugotavlja:

Čeprav je bilo po rudarski katastrofi izseljevanje Italijanov v Belgijo formalno prekinjeno, so odhodi v to državo še naprej številčni. In če je takoj po drugi svetovni vojni največ izseljencev med Italijani prihajalo iz severa države (predvsem iz Benečije),

¹⁶ Prim. G. Pitzalis: *L'Archivio dell'ex-dispensario provinciale di Udine. Una storia di sanità pubblica*. V: ANAI: *Le carte di Ippocrate. Gli archivi per la sanità nel Friuli Venezia Giulia*. Udine: 2005, str. 117-124.

postanejo v šestdesetih letih številčnejši tisti, ki se v Belgijo odpravijo iz južnih in otoških predelov.¹⁷

Furlani in drugi Italijani pa ne odhajajo v Belgijo le zato, da bi delali v rudnikih. V tej državi je namreč zelo razvito tudi s premogovniško dejavnostjo povezano železarstvo. Že v devetnajstem stoletju so se na Valonskem začele razvijati dejavnosti, ki so izkoriščale energijo, pridobljeno z izgorevanjem premoga, za pridelavo in obdelavo železa, uvoženega iz sosednjih držav. V enem od teh obratov, *Tôleries Delloye-Matthieu* s sedežem v kraju Marchin v bližini mesta Huy in trideset kilometrov od mesta Liège, je leta 1945 delalo 10 italijanskih delavcev, vseh zaposlenih pa je bilo 512; leta 1946 je bilo Italijanov 26, vseh delavcev pa 803; leta 1947 je vseh delavcev 1.002, od tega 108 Italijanov; leta 1948 sta številki še večji: izmed 1.302 delavcev je 160 italijanskih; leta 1949 je izmed 1.234 delavcev 155 Italijanov; leta 1950 je Italijanov 176 izmed 1.471 delavcev. Leta 1951 šteje železarna *Tôleries Delloye-Matthieu* 1.556 delavcev in kar 242 je Italijanov, in sicer največ iz severnih dežel in zlasti iz pokrajin Belluno (81), Videm (55), Padova (28), Benetke (5), Reggio Emilia (6), Bergamo (7), Vicenza (5), Treviso (6). Izmed tistih, ki so prihajali iz drugih dežel, so najštevilčnejši – 9 jih je – delavci iz Campobassa. Izmed Benečanov in Furlanov jih je bilo največ iz občin Mel, Andreis in Belluno, in sicer po 67, 42 in 21.¹⁸

Izseljenstvo je izkušnja, ki je močno zaznamovala novejšo zgodovino Belgije in kolektivni spomin njenega prebivalstva. In prav italijanski izseljenci so pomembno prispevali k spreminjanju belgijske materialne kulture. Kot opozarja Anne Morelli, je »še danes najpomembnejši pojav izseljenstva, ki je zaznamoval Belgijo, italijanski, saj so italijanski izseljenci daleč najštevilčnejši in presegajo tudi število priseljencev iz Maroka in Konga,

Prim. Anne Morelli: *Gli italiani del Belgio*. Navedeno zgoraj, str. 125.

¹⁸ Prim. Riccardo Pasquini: *Un siècle de vie industrielle aux Tôleries Delloye-Matthieu 1896 – 1996. Depuis 1946, la communauté italienne est présente parmi nous*. Marchin: Comité Italo Belge, 1996.

nekdanjih belgijskih kolonij«. ¹⁹ Belgija je v dobrem in slabem vtisnila svoj pečat na življenje tako tistih, ki so se odločili, da se bodo v tej državi dokončno nastanili, kot tistih, ki so se po daljšem ali krajšem prebivanju vrnili v Italijo ali nadaljevali svojo izseljensko pot v druge države, na primer v Argentino in Kanado. ²⁰

¹⁹ Prim. Anne Morelli: Gli italiani del Belgio. Navedeno zgoraj, str. 111.

²⁰ O Italijanih v Belgiji, ki so se izselili v Kanado, glej: Anne Morelli: *Des Italo-belges au Canada: résultats d'une première enquête*, V: *Les Immigrants Préférés. Les Belges*. Serge Jaumain (ur.). Ottawa: Presses Universitaires d'Ottawa, 1999, str. 159-171; Marina Maccari: *From 'watchdog' to 'salesman': Italian re-emigration from Belgium to Canada after the Second World War*. Prispevek, predstavljen v okviru Social Science History Association annual meeting, Minneapolis, 2.-5. november 2006 (neobjavljeno).